

De naoorlogse jaren en de groei van een nieuwe visie

OP BASIS VAN DE BRIEFWISSELING VAN E.H. EMMANUEL FRICKEL, PASTOOR VAN HET BEGIJNHOF

E.H. Frickel werd op 21 november 1942 kapelaan benoemd op het begijnhof van Turnhout. Pastoor was op dat moment Johannes Raeymaekers, die overleed op 9 augustus 1948, waarna E.H. Frickel hem als begijnhofpastoor opvolgde. Formeel bleef hij echter kapelaan van het Heilig Kruis (op het begijnhof), dat afhangt van de Sint-Pietersparochie.

In het archief van de vzw De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout bevindt zich een map met een kopie van de briefwisseling die hij voerde. Meestal met de Commissie van Openbare Onderstand (C.O.O.), het latere OCMW, eigenaar van het begijnhof. Deze briefwisseling bestrijkt de jaren 1946 tot 1963. Brieven uit de jaren daarna bevinden zich in een tweede map, die nog niet werd onderzocht. Tijdens al die jaren was Alfons Verwaest voorzitter van de C.O.O. Op 23 december 1962 werd zijn 25-jarig voorzitterschap feestelijk gevierd.

De brieven schetsen een beeld van de moeilijke naoorlogse jaren en mettertijd van de bekommernis om de geest en betekenis van het begijnhof voor de toekomst te bewaren. Bij zijn aanstelling als kapelaan in 1942 waren er nog 17 begijnen. In 1952 waren het er nog maar 10 en in 1962 nog slechts vier. Hoe moest het verder met het begijnhof? Vooral tijdens de eerste jaren na de oorlog stonden veel andere zorgen en problemen op de voorgrond.

Staat van verval en wederopbouw

In september 1946 richt de C.O.O. een brief aan het gemeentebestuur met een kopie aan E.H. Frickel. Men dankt het bestuur voor de aanleg van verlichting op het begijnhof. Maar de stoepen werden daarbij voorlopig dichtgelegd, terwijl ze al "zeer beschadigd werden door de geallieerde legers" (bij de bevrijding van de stad in oktober 1944). Opgemerkt wordt dat het begijnhof slechts bewoond wordt door "bejaarde lieden" en dat herstellingen spoedig dienen te worden uitgevoerd "zoo niet vreezen we terecht ongelukken".

Uit het jaar 1947 ligt een lijst voor van 'Werken uit te voeren bij hoogdringendheid'. Die lijst werd overgemaakt aan J. Crols als lid van de C.O.O. De lijst telt 38 punten: onder meer de poort herstellen en de portierswoning

Foto van pastoor Frickel als tekenaar en kunstschilder, uit een album aangeboden door het Heilig-Kruiskoor en de Sint-Tarcisiusgilde.

bewoonbaar maken, graag licht in de winter, herstellen van pompen en lantaarns, van omgevallen afsluitingsmuren en het fontein, opruimen van de gebroken en nutteloze gaslantaarns, de glasramen van de kerk dreigen in te storten, er zijn deuren en ramen te schilderen, het uurwerk is stuk, alle daken moeten worden nagezien, alle schouwen gekuist enz. En met de hand erbij geschreven: "geen personen laten wonen op het begijnhof zonder overleg met de pastoor en Zuster Overste".

Op 8 mei 1947 dankt kapelaan Frickel de C.O.O.-voorzitter voor de aanvang van de werken en drukt de hoop uit dat ze tot op het einde zullen worden voortgezet. De aan-

Het begijnhof vormde in juli 2018 even het decor van enkele spectaculaire actiescènes voor *Torpedo*, de eerste Vlaamse duikbootfilm, die in oktober 2019 in roulatie kwam. Het waren vooral de geallieerden die bij de bevrijding van Turnhout voor heel wat schade zorgden op het begijnhof. Foto: Ton Wiggenraad

plantingen en bezaaiing zijn gedaan, maar er is een hovenier nodig. En er is ook een probleem van toezicht: de politie komt nooit op het begijnhof en straatbengels halen kattenkwaad uit, met daarbij de bemerking "de twee oude portieressen kunnen hunnen dienst niet meer doen".

Maar op 12 november 1947 volgt een brief aan de stadssecretaris. "Ter inlichting kunnen wij U nog vermelden dat het begijnhof nog immer in een deerlijke staat van verval blijft verkeren. De gaanpaden en straten zijn onbegaanbaar. Geen enkele wijk of straat van onze stad werd door de bevrijdende legers zoo erg vernield als het begijnhof. Gezien dit door oude mensen bewoond wordt, is het getal der ongevallen onberekenbaar. Er gaat geen dag voorbij of er valt wel iemand op de straatstenen neer."

Op 26 april 1948 laat de voorzitter van de C.O.O. bericht aan de pastoor. De Bestendige Deputatie van de Antwerpse Provincieraad heeft aan provinciaal architect Jozef Schellekens opdracht gegeven om een ontwerp te maken "voor de uit te voeren herstellingswerken van oorlogsschade aan de kerk van het begijnhof".

Op 12 augustus 1948 schrijft Pastoor Frickel aan de voorzitter van de C.O.O.: "Gelieve aan

te dringen bij het stadsbestuur voor aansluiting op de waterleiding. Op het achterhof zijn er die gedurig hunne geburen moeten lastigvallen voor water." De zusters van het noviciaat op nr. 45 klagen dat zij veel last hebben van fruitdieven, die langs de kant van de dreef over de muur komen geklauterd. "Is het mogelijk daar pindraad op aan te brengen? Er zijn allerlei ramen en ruiten te herstellen. Vijf aanvragen voor een kwartier kwamen binnen vanaf 1 juli tot op heden."

Op 5 oktober 1948 volgt nog een bericht: "Wij hebben reeds menigmaal de stad verzocht waterpompen op 't Hof aan te brengen. Meer doelmatig zou misschien zijn al de huizen van 't Hof aan te sluiten op het stadswater, niet afzonderlijk doch in groepen." Dus graag een lijst met vermelding van de huizen die niet aangesloten zijn. "Gelieve nota te nemen dat er thans groepen van huizen zijn die slechts op een compteur aangesloten zijn. Zulkdanige huizen dienen niet vermeld."

In september 1950 keurde de Minister van Openbare Werken een toelage goed voor de restauratie van de Kapel van het Heilig Kruis.

De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen bericht op 20 december 1951 dat, in overleg met het provinciaal comité voor Antwerpen, een voorstel werd ingediend ter klassering van het begijnhof te Turnhout. Het voorstel beoogt het erkennen van geheel het complex als landschap en van het poortgebouw en sommige begijnhofwoningen of gedeelten ervan als monument. Volgt het verzoek om bij herstellingen aan de daken geen nieuwe materialen zoals eterniet of platte pannen meer te gebruiken en om bij het herschilderen van de buitendeuren en ramen naar meer eenheid en harmonie te streven.

Eindelijk, na vele jaren, is het op 6 augustus 1957 zover. De pastoor, mede in naam van de bewoners van het begijnhof, dankt de voorzitter en leden van de C.O.O. voor de herstelling van de steenwegen. Hij informeert naar het Christusbeeld, dat op 24 juli uit "ons" museum naar het nieuwe gasthuis werd overgebracht.

In januari 1958 richt Pastoor Frickel zich tot "den Heer Burgemeester": "Het deel van het begijnhof achter de kerk is des avonds in volslagen duisternis gehuld. Gedurig vernem ik dat er iemand van onze oude mensen tegen de straatstenen is neergevallen of tegen de muur is gelopen met gevolg van erge kwetsuren. Deze week is nog iemand met een beenderbreuk naar het gasthuis gebracht. Wij vragen niet dat er op het begijnhof modern licht aangebracht wordt. Het volstaat in elke hoek van het achterhof een lantaren te plaatsen of desnoods een lamp verbonden met de dichtstbijzijnde lantaren."

Eén van de vele pijnpunten in de briefwisseling is de slechte toestand van de wegen op het begijnhof, waardoor veel van de oudere bewoners regelmatig ten val komen.

In 1960 worden de inwoners van het begijnhof herinnerd aan het 'Reglement ten dienste van de inwoners van het begijnhof'. Het document gaat uit van "Het Bestuur":

Punt 1: "Mogen het begijnhof bewonen, buiten de EE. HH. Geestelijken en Zusters, enkel bejaarde vrouwelijke personen."

Punt 2: "Daartoe wordt vereischt eene aanvraag aan en goedkeuring van de Geestelijke Overheid van het begijnhof en van de C.O.O." Punt 3: "Personen van het mannelijk geslacht worden in geen geval toegelaten."

Nieuwe visie en museum: de eerste stappen

In 1948 waren er nog tien begijnen. De jongste begijn was toen veertig jaar oud, de oudste bijna tachtig. Er waren toen al geen nieuwe roepingen en geen novicen meer. Wat zou de toekomst brengen? Het komt voor dat een nieuwe visie nodig is en die groeit ook langzaam. Dat blijkt alvast uit de brief van 28 juli 1949 van de pastoor aan de secretaris van de C.O.O.: "Het huis nr. 2 bij de poort heb ik toegezegd aan zuster Lenaerts. De 'fondatie' -- dat is het gebouw waar tegenwoordig het Begijnhofmuseum is gevestigd -- moet zoo haast mogelijk ontruimd worden door de twee zusters om te beginnen met het oprichten van een museum; dat volgens de wensen van den Heer Voorzitter. Voor zuster Swerts heb ik voor het oogenblik nog geen huis."

De aanwerving van een portier-bewaker gebeurt op 1 november 1951: Karel Bertels wordt aangenomen "door de bevoegde overheid van het begijnhof om de dienst van portier-bewaker van het begijnhof uit te oefenen". De volgende verplichtingen zal hij stipt moeten naleven:

1. op gestelde uren de poort openen en sluiten;
2. ongewenste personen "den ingang verbieden";
3. waken over stilte en vrede;
4. elke avond de rondgang doen van het hof;
5. na het sluitingsuur niemand meer toelaten, tenzij met toelating van "den E.H. Pastoor";

6. geen drinkgeld aannemen, zich niet laten omkopen door wie te laat binnenkomt;
7. buiten zijn betaalde werkuren mag hij pastoor en zusters van dienst zijn, maar niet bij de burgers werken;
8. het licht onder de poort zal hij bij noodzakelijkheid doen branden.

De wedde wordt bepaald en de portier mag vrij over het portierhuis nr. 84 en 85 beschikken en een grond gelegen achter de muur tussen nr. 5 en nr. 6 voor eigen rekening bewerken. Uit een overzicht van de kassa van het museum blijkt dat er op 30 juni 1962 '5745 zichtkaarten' (postkaarten) in voorraad zijn, evenals '275 exemplaren van de gids voor bezoekers'.

De hostiebakkerij

Rond 25 november 1947 bestelde pastoor Frickel bloem bij maalterij Pax te Affligem, maar ondanks een telegram dat er haast bij was, volgde er geen levering. Op 4 december richt hij een brief aan Eerwaarde Pater-Bestuurder van de maalterij: "Ik ben benieuwd te vernemen welke de reden is van dat lang uitblijven van onze bestelling. Het gevolg is dat wij onze kalanten zullen verliezen en de kerken zonder hosties geraken. Twee maanden geleden was het juist hetzelfde. Zou het niet mogelijk zijn ons regelmatig elke maand op de eersten dag 100 kg bloem te zenden?" Honderd kilogram bloem per maand is behoorlijk veel. Vermits een hostie slechts enkele grammen weegt, spreken we over tientot twintigduizend hosties per maand of over vijfhonderd tot duizend per werkdag...

In november 1959 vermeldt het verslag van de tweede werkvergadering van de vereniging de vraag omtrent "het al dan niet handhaven van de hostiebakkerij". Er waren toen nog slechts vijf begijnen op het Hof en zuster Antonia Grauwmans had de gezegende leeftijd van tachtig jaar bereikt.

Moderniteit dringt verder door

Na de invoering van waterleiding en elektriciteit komt de 'moderne' tijd binnen op het begijnhof. In de zomer van 1957 richt Pastoor Frickel een brief "Aan het bestuur der Centrale der Thelefoon" om, op order van de voorzitter van de C.O.O., "een thelefoon te komen plaatsen" op het volgende adres: Begijnhof nr. 76, dat is de woning van de pastoor. De rekening mag toegezonden worden aan de C.O.O.

Op 7 februari richt de C.O.O. zich tot de pastoor en bewoners: "Ingevolge de beslissing onzer Commissie dd. 2 februari 1961 verzoecken wij U beleefd doch met aandrang bij de gebeurlijke aankoop en plaatsing van een televisietoestel ervoor te willen zorgen dat de antenne alzo wordt aangebracht dat zij vanaf het begijnhof zelf niet zichtbaar is, dit om

niet te schaden aan het oude en esthetische karakter van ons stedelijke begijnhof.”

Op 22 oktober 1963 brengt Lieven Gijpen, eerste programmator van de BRT, de toenmalige nationale omroep, een bezoek aan het begijnhof. Het verslag vermeldt: “Daar de zendtijd van een folkloristisch programma 30 minuten bedraagt, moeten nog interessante mogelijkheden worden gezocht, waarmee nog 10 minuten kunnen worden gevuld... Afgesproken werd dat de Heer Gijpen binnen een maand zou terugkomen met een cineast om de mogelijkheden meer nauwkeurig te onderzoeken.”

Een vereniging van leken

Het begon stilaan te dagen dat de toekomst van het begijnhof niet meer door de begijnen zelf gedragen kon worden. Zo werd al in 1948 een mannenkoor opgericht om de kerkdiensten op te luisteren. Blijkbaar groeide het inzicht dat de hulp van leken onmisbaar zou worden. Daartoe werd, op 10 oktober 1959, onder leiding van Pastoor Frickel de vereniging De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout gesticht. Het ontwerp van statuten ^(A) had de pastoor al zelf opgesteld. Maar het doel van de vereniging, zoals vooropgesteld door de pastoor, zegt veel over de zorgen die hij zich maakte. We citeren:

- “1) Het begijnhof te trekken uit de staat van verval en vergetelheid of verwaarlozing door alle beschikbare middelen en daardoor te vrijwaren tegen totale ondergang of verdwijning.
- 2) De geest van gebed en stilte te bevorderen en te behouden in de toekomst.
- 3) Het begijnhof te plaatsen in het brandpunt van de belangstelling van het grote publiek.
- 4) Het te maken tot een centrum van hoogstaande cultuur, d.w.z. folklore, kunst, geschiedenis en godsdienst.”

Het middel om dit doel te bereiken, is klaar verwoord: onder de titel “dienstvaardige personen” volgt nog een programma met veertien doelstellingen.

Medio november volgde de tweede vergadering. Onder de besproken punten zijn te vermelden: een mogelijke fotoprijskamp, de verlichting voor de kerstperiode, het inrichten van vergaderzalen, een persconferentie, een degelijke verwarming voor het museum. En haast meteen volgt een antwoord: de stad stemt in met het initiatief van de kerstverlichting en geeft “machtiging om de lichtpunten aan te sluiten op het verlichtingsnet, zodat het verbruik ten laste der stad komt”.

Een derde vergadering volgt midden december 1959. Het voorstel om de begijnhoven van Herentals en Hasselt “te gaan

De kroon op het vele werk achter de schermen van E.H. Frickel is de oprichting van het Begijnhofmuseum in 1953, dat nog steeds een belangrijke aantrekkingspool blijft voor het volledige begijnhof.

bekijken en er de nodige conclusies uit te trekken”, wordt aanvaard. De verhouding tussen de vereniging en de C.O.O. wordt desgevraagd kort en bondig verklaard door de heer Verbeeck, die zetelt in de raad van de C.O.O.: “Z.E.H. Pastoor is de baas op het begijnhof, maar de C.O.O. beheert dit. Besluit: onze vereniging is enkel van adviseerende aard. Men plant een ‘erecomité’ te vormen.”

In 1961 tikt F. Jacobs als nijvere secretaris op 22 bladzijden een gids uit voor de bezoekers van het begijnhof. We citeren uit het voorwoord: “Het gaat er maar om enkele bijzonderheden aangaande het begijnenwezen in het algemeen en het begijnhof van Turnhout in het bijzonder kenbaar te maken aan de talrijke vrienden, sympathisanten en toeristen.” En nog: “Thans, in 1961, zijn er op dit begijnhof nog 4 begijntjes.” Deze gids werd als brochure uitgegeven en gratis aangeboden op 11 augustus 1961 bij de opening van een gezamenlijk fotosalon ingericht in “de hall van het oud-stadhuis” door de Turnhoutse Fotokring en De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout.

Een poging tot besluit

Van 1946 tot 1961 verliepen er vijftien jaren met soms ingrijpende overgangen. Het voortbestaan van het Turnhoutse begijnhof als religieuze gemeenschap kwam in het gedrang, want het aantal begijnen nam snel en onherroepelijk af. In de loop der eeuwen konden vele bedreigingen worden afgewend, maar deze scherpe daling was onoverkomelijk. Waar in de naoorlogse jaren het dreigende materiële verval nog kon worden afgewend en de oorlogsschade hersteld, werd de ontwikkeling van een volledig nieuwe visie voor een andere toekomst noodzakelijk: een visie voor een begijnhof zonder begijnen.

Het vormgeven aan een dergelijke visie is een grote verdienste van de vooruitdenkende Pastoor Frickel. Ook de steun die hem geboden werd door de toenmalige C.O.O., was beslissend. Terwijl ook de noodzakelijke “dienstvaardige personen” konden worden gevonden. De wens tot behoud van de materiële, maar vooral spirituele herinnering aan het verleden van het begijnhof leidde tot de oprichting van een museum, eerst gedeeltelijk en later volledig erkend als beschermd monument, met als uiteindelijke bekroning de erkenning van het volledige begijnhof als UNESCO-werelderfgoed in 1998. Goed 60 jaar geleden begon een volledig nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van het begijnhof van Turnhout... en dat hoofdstuk is nog lang niet voltooid.

Jef Van den Bergh

Voorzitter De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout

Digitale bron

(A) Het ontwerp van statuten van de vereniging De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout, opgemaakt door E.H. Frickel: zie onder nr. 1.25 op de website http://www.vriendenbegijnhof.be/?page_id=269